

БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ БАГАТОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ В НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ ІВАНА ФРАНКА

Стаття присвячена питанню функціонування складних безсполучникових багатоконпонентних структур у науковому мовленні Івана Франка. Автор визначає основні моделі побудови цього типу речень та її структурні варіанти, простежує довжину та глибину безсполучникових неелементарних конструкцій, аналізує значеннєві відношення між складовими частинами речень.

Ключові слова: *безсполучникове багатоконпонентне речення, значеннєві відношення, однорідна безсполучниковість, неоднорідна безсполучниковість.*

Статья посвящена вопросу функционирования сложных бессоюзных многокомпонентных структур в научной речи Ивана Франка. Автор определяет основные модели построения этого типа предложений и его структурные варианты, прослеживает длину и глубину бессоюзных неэлементарных конструкций, анализирует смысловые отношения между составными частями предложений.

Ключевые слова: *бессоюзное многокомпонентное предложение, смысловые отношения, однородное бессоюзие, неоднородное бессоюзие.*

The research is devoted to the problem of functioning of the complex poly-component asyndetically adjoined structures in Ivan Franko's scientific speech. The author distinguishes the principal models of construction of this type of sentences and their structural variants, estimates length and depth of non-elementary asyndetically adjoined constructions, analyzes semantic relations between structural parts of sentences.

Keywords: *poly-component asyndetically adjoined sentence, semantic relations, homogeneous asyndetically adjoined sentence, heterogeneous asyndetically adjoined sentence.*

Характерною особливістю складних безсполучникових речень є відсутність сполучників, подовжена пауза між предикативними частинами і відповідна інтонація. Завдяки цьому безсполучникові конструкції набувають семантичної своєрідності, тобто здатності одного речення передавати декілька значень, що робить конструкції «значеннєво місткими, такими, що охоплюють різні ознаки виразу думки» [1, с. 26]. Слід зауважити, що поєднання складових частин інтонацією (без сполучників або сполучних засобів) надає безсполучниковим реченням динамічності, експресивності у викладі певних думок, повідомлень, стислості і виразності у вираженні відповідних значень та оформленні думок, що не притаманне сполучниковим структурам.

З усіх складних речень у науковому мовленні Івана Франка безсполучникові багатоконпонентні конструкції становлять усього 2,6 % [див.: додаток 1]. Мету нашої розвідки вбачаємо у виявленні функціонально-семантичної специфіки

речень цієї структури в наукових текстах Івана Франка. Частота вживання безсполучникових речень у науковому мовленні І. Франка, порівняно з підрядними поліпредикативними [див. детальніше: 3; 4], підтверджує: цей різновид складних речень не є основним для наукового мовлення письменника. Здебільшого Франко використовує ці конструкції з метою точніше виразити якусь думку, багатогранніше змалювати той чи інший факт, за необхідності «поєднання кількох часткових ситуацій в одну складну, багатопланову картину» [2, с. 324].

Мінімальна довжина речень – три складові частини, максимальна – вісім. Між предикативними частинами встановлюються складніші, порівняно з елементарними структурами, змістові відношення, відповідно до яких можемо виділити декілька груп неелементарних безсполучникових речень: з однорідними, з неоднорідними, з однорідними й неоднорідними водночас компонентами [див.: 6, с. 354; 7, с. 146].

1. Конструкції з однорідною безсполучниковістю. У наукових працях І. Франко використовує такі побудови, у яких предикативні частини перебувають у відношеннях одночасності подій, явищ: *Був там і французький республіканізм з його невірою в авторитет державний і церковний, був і російський критицизм з його невірою в суспільний устрій Росії, були й останки козацького автономізму з нехиттю до московської централізації* [5, с. 45, 424]; *Композиція сього твору не блискуча, епічний тон авторці не дається ще, описи битв досить бліді і конвенціональні, державні справи в її віршах малоюються досить наївно і сухо, без поетичної пластички* [31, с. 267]; *Лихва руйнувала нарід, ліцитації сипалися тисячами, банки розкидали свої навукові сіті, недороди йшли одні за одними, нужда збільшувалася страшенно* [41, с. 473]. Ці конструкції здебільшого налічують три компоненти, хоч трапляються й чотири, п'ять і шість.

З метою підкреслення однотипності компонентів, більшої змістової єдності І. Франко вживає спільний другорядний член для обох складових частин: *У Лесиній «Русалці» події не мотивовані, соціальних контрастів нема, психологічні конфлікти ледве натякнені невмілою, ще дитячою рукою* [31, с. 257]. *В тій хвилі у двір в'їжджають сани, гомонять бояри, входить молодий і кличе її до шлюбу* [28, с. 83] – три компоненти; *Але ж на латинській мові, починаючи від Мінуція Фелікса, повстає ціла величезна література церковна, незалежна від грецької, повстає церковна християнська гімнологія, повстають хроніки зовсім іншого характеру, ніж візантійські; повстають пісні героїчні, секвенції, драми (Гросвіта в XII в.) і т. і., повстають писання наукові!* [29, с. 255] – п'ять; *В прядильній мануфактурі одні ремісники нічого іншого не роблять, тільки миють вовну, інші сушать її, інші скубуть, інші чешуть, інші прядуть, інші мотаять, звивають у клубки і т. п.* [45, с. 316] – шість.

Зрідка між предикативними частинами встановлюються значеннєві відношення послідовності подій: *Старі, вузько-національні традиції порвані, лірично-естетичні відносини до дійсності пережили свій вік, на черзі стоїть трагічний реалізм* [35, с. 104] – три компоненти; *«Гриць» – се, очевидно, знайома нам усім пісня «Не ходи, Грицю, на вечорниці»; чотири варіанти цієї пісні гл.: Чубинський, «Труди», V, 429-431; галицький її варіант друкований був ще в 1818 році в календарі «Pielgrzym lwowski» wraz із німецьким перекладом; в р. 1832 вона видрукувана була також в збірнику Вацлава з Олеська, ураз із музикою Ліпінського; в р. 1830 Богдан Залеський видав її свобідний переклад на язык польський p[іd] заголовком «Ukaranie, dumka ukraińska»* [27, с. 293] – п'ять.

Окрему групу з-поміж конструкцій з однорідною безсполучниковістю, які функціонують у

науковому мовленні І. Франка, становлять речення із зіставними відношеннями між предикативними частинами: *В XVII віці дуже докладні малюнки комуністичного строю понаписували англійський учений та політик Тома Морус та італійський монах Тома Кампанелла, в XVIII віці комуністичні погляди голосили французи Кабе, Мореллі, Маблі, Руссо, Бабеф, у XIX в. французи Фур'є, Сен-Сімон та його ученики Базар і Анфантен, далі вчений історик Луї Блан, англічанин Роберт Оуен і багато інших* [45, с. 336]; *І так ідея блискавки мимовільно-викликає в нашій душі ідею грому, ідея фіалки – ідею про фіалковий запах, ідея книжки – згадку про школу, бібліотеку або читальню і т. і.* [31, с. 66] – три компоненти; *І навпаки, наш хліб їдять німці, наше м'ясо – віденці та берлінці, наші покладки – парижани та лондонці, наші яблука йдуть до Будапешта та до Вроцлава* [45, с. 334-335] – чотири.

2. Конструкції з неоднорідною безсполучниковістю. У науковому мовленні Івана Франка досить рідко використовує т. зв. конструкції з неоднорідною безсполучниковістю, що властиво й сучасній українській мові [6, с. 355; 7, с. 147]. Для трикомпонентних речень характерні такі відношення: детермінантні (із причиновим обґрунтуванням – причиново-наслідкові): *Але чоловік – громадський звір, він живе на світі не сам, а в родині, в громаді; для родини, для громади він мусить віддавати частину своєї свободи і свого особистого права* [45, с. 332]; пояснювальні (з доповнювальною частиною – з коментувальним компонентом): *Оборот обложки й третя її сторінка порожні, лише на останній маємо знов у такій самій лінійній рамці рисунок – бик грозить комусь спуцценими вниз рогами* [34, с. 446]; пояснювальні (з уточнювальною частиною) – детермінантні (причиново-наслідкові): *Сі уваги доводять нас і ще до одного обмеження: політичні, соціальні, релігійні ідеї властиво не належать до літературної критики; дискутувати їх треба з спеціальною для кожної науковою підготовкою* [31, с. 53].

У чотирикомпонентній конструкції 1 і 2 частини перебувають у пояснювальних відношеннях (із доповнювальною частиною), 2 і 3 – у пояснювальних (з уточнювальним компонентом), 3 і 4 – у детермінантних причиново-наслідкових відношеннях: *Не змогли огнисті промови Качали в сеймі: на інтернат змартвих-встанців ухвалив сойм давати річно по 10 000 р., і на пропозицію Качали: вибирайте війну або мир із русинами – без вагання вибрав війну* [41, с. 480].

3. Конструкції з однорідною й неоднорідною безсполучниковістю. Найбільшу групу безсполучникових неелементарних речень складають конструкції, у яких поєднуються однорідні й неоднорідні частини. У межах цього різновиду можемо виділити подані далі структурні схеми:

1. «Просте + безсполучникове речення» – схема характерна для речень у науковому мовленні І. Франка. Найчастіше ця структурна схема реалізується в такому варіанті: на зовнішньому рівні членування наявні пояснювальні відношення (з уточнювальною, доповнювальною або розгортальною частинами). При цьому на внутрішньому рівні членування встановлюються такі смислові відношення: **одночасності подій**: *Він аскет, він знає тільки одне: боротьба з покусами світу неможлива* [32, с. 115] – три компоненти; *Книжки його облетіли весь край від Збруча до Дону, з Харкова писав до нього загально шанований і цінений писатель Григорій Квітка вельми прихильними словами, Тарновський запрошував його до себе, увесь світ усміхався молодому поетові* [28, с. 116] – чотири; *Ми говоримо: сонце заходить, гора піднімається високо, шлях спускається круто вниз, степ стелиться рівно, яр біжить викрутасами, вулиця простягається просто і т. д.* [31, с. 109] – сім; **послідовності подій**: *Чари відбуваються як слід, на заклинання являється чорний козел з огнистими очима, чарівниця каже йому принести Федора* [28, с. 82] – три; *Внутрі такої організації боротьба майже зовсім устає; організація сама в собі живе дружно, різниці між сильними й слабкими пропадають, цілість виступає до боротьби за естество як єдність* [45, с. 347] – чотири; **зіставні**: *Отже, в усіх тих творах поет поступає зовсім аналогічно: в прозовій версії локальний колорит сильний, яркий, в поемі більше або менше затертий* [29, с. 450] – три; *Сим пояснюється спорадичність наших наукових праць, брак в них внутрішнього зв'язку, систематичності: сей зацікавлений чомусь одним питанням граматичним, той систематикою хрущів галицьких, третій Скорину, четвертий Скандінавициною на Русі, п'ятий волохами і волоськими корнями в назвах наших гір, шостий топографією стародавнього Галича, сьомий скитом Манявським* [46, кн. 2, с. 168] – вісім. За наявності змістового відношення одночасності на внутрішньому рівні членування І. Франко вживає спільний другорядний член для предикативних одиниць: *І знов бачимо довгий ряд ступенів, ніби сходів; на кождім вищій ступені в тілі такого сотворіння поділ праці більший, праця виконується докладніше, членів і суставів більше, вони різноманітні та ліпше припасовані до своєї роботи* [45, с. 326].

Частіше просте речення передуює безсполучниковому (може бути як двокомпонентним, так і багатоконпонентним), рідше – навпаки. Як бачимо з наведених вище прикладів, за цією моделлю мінімальною є трикомпонентна, максимальною – восьмикомпонентна конструкція.

Іншу групу складних безсполучникових конструкцій утворюють речення з домінуючими детермінантними відношеннями (зокрема, із причинним обґрунтуванням, причинно-наслід-

ковими). На внутрішньому рівні членування предикативні частини перебувають у відношеннях **одночасності**: *Давніше було в літературі тихо, спокійно; вона держалася здалека від щоденного бруду і гамору; кождий поет і писатель, так сказати, «священно-дійствував» пишучи* [31, с. 35]; *Коцюбинський залюбки підхоплює різні нові появи народного життя, переміни в його родинних обичаях і індивідуальності він обмальовує дуже тонко; його психологічний аналіз однаково глибоко заходить у душу не лиш українця, а й молдаванина і татарина (пречудове його оповідання з татарського життя «На камені»)* [35, с. 102] – три компоненти; **послідовності**: *Москвофіли обкидали його болотом у «Московских ведомостях» і денунціювали його українських співробітників у приватних листах; фракція народовців, згрупованих при «Ділі», іронізувала над «землетрясцями»; публіка знеохочувалася неправильним виходом чисел і мало пренумерувала газету; не витримавши двох літ, видання упало* [41, с. 489] – чотири частини; **зіставних**: *Деякі слухові явища з натури своєї недоступні для музикального представлення, напр., враження тиші; музика може користуватися ним тільки в дуже обмеженій мірі в формі пауз, тобто моментальних контрастів; поезія має змогу репродукувати в нашій душі і се враження в довільній довготі і силі* [31, с. 86] – три компоненти; *Сліди впливу того верховодця новішої польської літератури вказує д. Дашкевич поперед усього в баладах, як «Причинна», «Утоплена», «Русалка», «Лілея»; в Міцкевичевій баладі «Рубка» бачимо немов у зав'язку сюжет «Катерини»; у Міцкевича находив Шевченко взірці пісень, звернених проти кріпацтва, а також взірці поезій політичних – з того погляду д. Дашкевич ставить обік себе поеми Міцкевича «Ustę» і «Petersburg» і Шевченків «Сон» («Отзів», стор. 173-174)* [27, с. 287] – чотири; **протиставних**: *Всеволодний Цезар, славний побідами і генієм, старіється; сонце його генія померкло, перевагу беруть людські слабості: пиха, зарозумілість, забобонність і впертість* [32, с. 203-204] – три частини.

Спорадично І. Франко вживає конструкції, у яких встановлюються такі поєднання зв'язків (спершу подаємо значеннєві відношення, наявні на зовнішньому рівні членування, а потім – на внутрішньому): послідовність – одночасність: *Чи візьмемо до рук видання коломийські, чи станіславівську «Денницю», чи чернівецькі публікації, – всюди мертвеччина змісту, мова засмічена церковщиною та Московщиною, теми далекі від нашого життя і дійсності* [41, с. 478]; послідовність – зіставні: *Осиротілі шотландські королевичі тікають один до Англії, другий до Ірландії; Англія повертає в Шотландії легального короля і за те, по пророцтву, має й сама з шотландського роду одержати королівську династію* [32, с. 181]; зіставні – одночасність:

Непривичні до прилюдної критики, до обговорювання своїх ділань у посторонніх газетах, руські галичани злилися; взаємне роздразнення змагалось, різниці поглядів зарисовувалися чимраз виразніше [41, с. 494]; протиставні – одночасність: *Але він не пишається тим, навпаки, се його болить, він бачить в тім своє нещастя («Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi»)* [27, с. 290].

2. «Де кілька простих речень + безсполучникове» – модель, що реалізується в поданих далі структурних варіантах.

– Між першою і другою предикативними частинами встановлюються протиставні відношення, між 2 і безсполучниковим реченням – причинно-наслідкові, а на внутрішньому рівні – 3 і 4 частини поєднані відношенням послідовності: *Народ, полишений сам собі, близький природі, живе сумирним, ідилічним життям; чужий наїзник вносить в те життя розклад і руйну; се викликає в народі реакцію, народ повстає і, увільнивши себе від чужого наїзника, вертає назад до свого первісного ідилічного стану* [27, с. 119-120].

– перша предикативна одиниця і трикомпонентне безсполучникове речення з відношенням одночасності між складовими частинами перебувають у пояснювальних відношеннях (з доповнювальним значенням), безсполучникове речення і 5 компонент – у детермінантних причинно-наслідкових відношеннях: *В самім академічнім товаристві, замість карт, бачимо тепер оживлений науковий рух; постають спеціальні кружки, читаються відчити, ведуться дискусії; давня байдужність та цинічна скептичність уступає місця серйозному поглядові на життя і завзяттю до праці* [41, с. 493].

– Речення моделі «безсполучникове + безсполучникове» у Франка складаються з чотирьох предикативних частин і мають дзеркальну побудову: на зовнішньому рівні членування встановлюються смислові відношення одночасності, за допомогою яких в одну конструкцію письменник об'єднує два двокомпонентні безсполучникові речення з наявними зіставними відношеннями на внутрішньому рівні членування: *Маляр дає нам враження кольорів, поет викликає тільки-спомини кольорів; маляр апелює безпосередньо до змісту, поет до уяви* [31, с. 108]. Для підкреслення смислової єдності обох безсполучникових речень письменник уживає спільний член: *І так, прим., розмова Гамлета з духом (акт I, сц[ена] 5) має в англійськім оригіналі 109 віршів, у Старицького – 138; Гамлетів монолог при кінці другого акту у*

Шекспіра – 60, у Старицького – 78 віршів і т. д. [32, с. 168].

У науковому мовленні Івана Франка виявлено всього одну конструкцію із трьома рівнями членування. На думку К. Шульжука, «ці відношення мають інклюзивно-ієрархічний характер... інклюзивно підпорядкованими (включеними) є кілька семантичних відношень, що виявляються на внутрішніх рівнях членування» [6, с. 357]. Зокрема, у Франковому реченні на першому рівні встановлюються пояснювальні відношення (з уточнювальною частиною), на другому – значеннєві відношення одночасності, на третьому – пояснювальні (з коментувальним компонентом): *Се найліпше удалось Котляревському: класичний Еней переодягнений на українського збанкрутованого панка-козака, грецькі боги й богині перемінені на українських заможних хазяїнів – се головна принада його безсмертної поеми* [34, с. 452-453].

Складні безсполучникові багатокомпонентні речення не є характерними для Франкового наукового мовлення, але вони різноманітні щодо їх структури і семантики. Це здебільшого речення з однорідною й неоднорідною безсполучниковістю, які реалізуються у трьох структурних схемах: 1) «просте + безсполучникове»: на зовнішньому рівні членування в основному пояснювальні або рідше де термінантні змістові відношення, на внутрішньому – значенням одночасності, послідовності подій або зіставлення; 2) «декілька простих + безсполучникове» (може бути або двокомпонентним, або трикомпонентним); 3) «безсполучникове + безсполучникове»: здебільшого два двокомпонентні речення із дзеркальною побудовою. Виявлено одну конструкцію із трьома рівнями членування. Значно рідше Франко вживає речення з однорідною безсполучниковістю. Для речень із значенням одночасності характерна наявність спільного члена для кількох предикативних частин, у ролі якого виступають обставина місця, додаток тощо. Видочасова характеристика дієслів-присудків у безсполучникових реченнях теж збігається. Подібно до складносурядних, транспозиція можлива тільки в реченнях із значенням одночасності. Для конструкцій із неоднорідною безсполучниковістю характерними є детермінантні або пояснювальні відношення (з уточнювальною та доповнювальною частинами).

Загальна специфіка синтаксису Франкових текстів становитиме перспективу подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вища школа, 1980. – 150 с.
2. Історія української мови: Синтаксис / Г.П. Арполенко, А.П. Грищенко, В.В. Німчук та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – 504 с.

3. Труш О. Конструкції із супідрядністю в науковій мові Івана Франка // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко / Відп. ред. академік НАН України В.Г. Скляренко; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2007. – С. 151-164.
4. Труш О. Складні конструкції з послідовною підрядністю в науковому мовленні Івана Франка // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – Вип. 68. – С. 227-236.
5. Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976-1986. (Надалі, покликаючись на це видання, вказуємо том і сторінку у квадратних дужках).
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.
7. Шульжук К.Ф. Складні багатоконпонентні речення в українській мові. – К.: Вища школа. Головне вид-во, 1986. – 181 с.

ДОДАТОК 1

Складні неелементарні речення: частота вживання, довжина

Різновиди багатоконпонентних речень	Частота вживання (у %)	Кількість предикативних компонентів у відповідному різновиді (у %)											
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
З одним типом зв'язку	52,5												
Складнопідрядне	49,3	62,2	25,3	7,6	3,3	0,7	0,6	0,2	0,1	–	–	–	–
Безсполучникове	2,6	62,9	24,3	8,6	1,4	1,4	1,4	–	–	–	–	–	–
Складносурядне	0,6	76,5	23,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
З різними видами зв'язку	47,5												
Із сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком	17,5	46,6	29,2	12,7	7,5	1,9	1,3	0,8	–	–	–	–	–
З безсполучниковим і сполучниковим підрядним зв'язком	21	41,9	29,5	13,8	7,3	3,4	2,3	1	0,2	–	0,2	0,4	–
З безсполучниковим і сполучниковим сурядним зв'язком	2,8	56,6	31,6	2,6	2,6	4	2,6	–	–	–	–	–	–
З безсполучниковим і сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком	6,2	–	29,8	23	23,6	11,5	6,1	3	0,6	1,8	0,6	–	–
ВСЬОГО:	100	51,3	27,3	10,5	6	2,2	1,5	0,6	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1

Таблиця 1

Складні неелементарні речення: частота вживання, довжина

Різновиди багатоконпонентних речень	Частота вживання (у %)	Кількість предикативних компонентів у відповідному різновиді (у %)											
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
З одним типом зв'язку	52,5												
Складнопідрядне	49,3	62,2	25,3	7,6	3,3	0,7	0,6	0,2	0,1	–	–	–	–
Безсполучникове	2,6	62,9	24,3	8,6	1,4	1,4	1,4	–	–	–	–	–	–
Складносурядне	0,6	76,5	23,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Закінчення табл. 2

З різними видами зв'язку	47,5												
Із сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком	17,5	46,6	29,2	12,7	7,5	1,9	1,3	0,8	–	–	–	–	–
З безсполучниковим і сполучниковим підрядним зв'язком	21	41,9	29,5	13,8	7,3	3,4	2,3	1	0,2	–	0,2	0,4	
З безсполучниковим і сполучниковим сурядним зв'язком	2,8	56,6	31,6	2,6	2,6	4	2,6	–	–	–	–	–	
З безсполучниковим і сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком	6,2	–	29,8	23	23,6	11,5	6,1	3	0,6	1,8	0,6	–	
ВСЬОГО:	100	51,3	27,3	10,5	6	2,2	1,5	0,6	0,2	0,2	0,1	0,1	

Рецензенти: д.філол.н., професор О.А. Дубова,
д.філол.н., професор Г.П. Мацюк

© Труш О.М., 2009

Стаття надійшла до редколегії 18.03.09